

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

РИТОРИКА

Змістовий модуль 2

УСНЕ ТА ПИСЬМОВЕ МОВЛЕННЯ ЯК ФОРМИ КОМУНІКАЦІЇ

Тема 4. РОБОТА НАД ПРОМОВОЮ

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до семінарських занять

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 033 Філософія

ОДЕСА
ОНУ
2024

УДК 808.5
P55

Укладач:

К. В. Райхерт, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

І. В. Голубович, доктор філософських наук, завідувачка кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

В. Л. Левченко, кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано вченою радою
факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 2 від 17 жовтня 2023 року.*

P55 **Риторика.** Змістовий модуль 2. Усне та письмове мовлення як форми комунікації. Тема 4. Робота над промовою [Електронний ресурс] : електрон. метод. вказівки до семінар. занять для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищої освіти спец. 033 Філософія / уклад. К. В. Райхерт. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2024. 29 с. – 0,7 МБ.

Методичні вказівки включають теоретичні відомості та практичні інструкції щодо проведення семінарських занять за темою «Робота над промовою» змістового модулю «Усне та письмове мовлення як форми комунікації».

Методичні вказівки до семінарських занять призначені для здобувачів першого рівня вищої освіти за спеціальністю 033 «Філософія».

УДК 808.5

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ПЛАН СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ, МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗА ТЕМОЮ 4 «РОБОТА НАД ПРОМОВОЮ»	6
<i>План семінарських занять за темою</i>	6
<i>Методичні вказівки за темою</i>	6
1.1. Інвенція	6
1.1.1. Інвенція: задум промови	7
1.1.2. Інвенція: розгортання теми та тези промови	10
1.2. Диспозиція	12
1.3. Елокуція	13
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	26
<i>Питання для самоконтролю</i>	26
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	28

ПЕРЕДМОВА

У запропонованому виданні подане роз'яснення *другої теми другого змістового модулю дисципліни «Риторика»* – *«Робота над промовою»*, вивченню якої присвячені всі семінарські (практичні) заняття з даної дисципліни.

Навчальна програма дисципліни «Риторика» складена відповідно до освітньо-професійної / освітньо-наукової програми підготовки студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 033 Філософія.

Метою навчальної дисципліни «Риторика» є *ознайомлення студентів з основами риторики*. Для реалізації цієї мети в межах навчальної дисципліни розв'язуються наступні **завдання**:
1) сформулювати загальні уявлення щодо риторики та її можливостей;
2) формування навичок усного та письмового мовлення.

Процес вивчення навчальної дисципліни «Риторика» спрямований на формування елементів наступних компетентностей:

а) *загальних*: здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;

б) *фахових загальних*: здатність викладати міркування послідовно, логічно, систематично та аргументовано; здатність брати участь в інтелектуальних дискусіях на засадах діалогу, відкритості та толерантності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Риторика» здобувач повинен **вміти**: викладати власні міркування послідовно, логічно, систематично та аргументовано; вести інтелектуальні дискусії на засадах діалогу, відкритості й толерантності.

На вивчення навчальної дисципліни «Риторика» відводиться 120 годин, що становить 4 кредити ЄКТС: 26 годин лекцій, 22 години семінарів і 72 години самостійної роботи.

Навчальна програма дисципліни «Риторика» складається з двох змістових модулів. Перший змістовий модуль «Вступ до курсу дисципліни “Риторика”» охоплює дві теми: «Загальні знання» та «Риторика та комунікація». Другий змістовий модуль «Усне та

письмове мовлення як форми комунікації» охоплює три теми: «Усне мовлення», «Робота над промовою» та «Мовні засоби образності та виразності». Саме на одну з вказаних тем, «Робота над промовою», скеровані ці методичні вказівки, які мають схарактеризувати всі етапи роботи над промовою.

**ПЛАН СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ,
МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ,
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
ТА ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ
ЗА ТЕМОЮ 4 «РОБОТА НАД ПРОМОВОЮ»**

План семінарських занять за темою:

1.1. Інвенція

1.1.1. Інвенція: задум промови.

1.1.2. Інвенція: розгортання теми та тези промови.

1.2. Диспозиція.

1.3. Елокуція.

Методичні вказівки за темою:

Слухачі курсу мають *звернути увагу* на процес роботи над промовою, передусім на її головні етапи.

Попри те, які цілі переслідуються оратором (промовцем), чи бажає він (вона) прикрасити свою промову, переконати аудиторію, навіяти щось аудиторії або маніпулювати аудиторією, його (її) робота над промовою має проходити в три етапи¹. До цих етапів належать (1) *інвенція* (лат. inventio ‘винахід’), (2) *диспозиція* (лат. dispositio ‘розташування’), (3) *елокуція* (від лат. eloquor ‘висловлювати’, ‘вимовляти промову’, ‘говорити’).

1.1. Інвенція:

- це пошук способів переконання (чи навіювання чи маніпуляції), відповідних темі та предмету промови;
- це підбір ідей, які відповідатимуть темі, розкриватимуть тему та при цьому не будуть надуманими та такими, що суперечать здоровому глузду.

¹ Іноді до трьох етапів роботи над промовою додають ще два етапи: 1) меморія (лат. memoria ‘пам’ять’): методи запам’ятовування промови оратором; до цих методів, наприклад, належать механічний, логічний і мнемотехнічний; 2) акція (лат. actio ‘дія’, ‘рух’, ‘вчинок’) – це, власне, промовляння, говоріння промови. Доцільність додання цих двох етапів спричиняє сумніви, тому що акція – це вже дія, яка виконується після того, як промова готова (якщо, звісно, не йдеться про імпровізацію під час виступу), а меморія – це практики підготовки вже готової промови.

Завдання інвенції:

1) необхідно чітко визначити, про що буде промова: уточнити тему промови та чітко сформулювати тезу (основну думку), визначити мету промови – результат, якого треба досягти; визначитися з ораторським жанром; підібрати засоби впливу на аудиторію та стратегію переконання (навіювання чи маніпуляції) – в цілому: потрібно створити задум промови;

2) необхідно зібрати матеріал для промови (ідеї, приклади, ілюстрації, тропи, фігури мовлення, положення, аргументи тощо) – в цілому: необхідне розгортання теми та тези промови.

1.1.1. Інвенція: задум промови

1. *Предмет промови* – це фрагмент дійсності, з яким співвідноситься промова.

2. *Тема промови* – це певний аспект, який обирається оратором з огляду на те, чи він буде цікавим аудиторії, чи він більш відомий оратору (автору промови) або чи він не є дуже складним. Тема промови вужча ніж предмет промови. Предмет промови поєднує багато тем.

Співвідношення між предметом і темою промови у кожному конкретному випадку залежить від трьох чинників: 1) припустимого обсягу промови; 2) знань аудиторії; 3) інтересів аудиторії.

Під час обрання теми промови треба зважати на наступні рекомендації:

- 1) Тема промови має бути цікавою для оратора.
- 2) Тема промови має бути відомою оратору.
- 3) Тема промови має бути цікавою та важливою для аудиторії.

3. *Теза* – це основна думка, яку оратор намагається донести за допомогою спеціально підібраних аргументів. Теза відрізняється від теми тим, що теза може бути або істинною, або хибною, а тема – ні.

Принципи формулювання тези:

- 1) Теза має бути сформульована таким чином, щоб її можна було розкрити в межах промови повністю.

2) Тезу краще формулювати так, щоб вона була зрозумілою аудиторії та її можна було схопити відразу, без будь-яких зусиль.

3) Теза має бути прийнятною для аудиторії.

4. *Проблема* – це ситуація, в якій є вибір між декількома розв’язаннями. Теза – це розв’язання проблеми.

5. *Мета промови* – це той результат, якого прагне оратор.

Типи цілей промови:

1) загальна мета (ціль): визначає тип промови, який має бути задіяний;

2) окрема мета (ціль) – це конкретні формулювання, тісно пов’язані з тезою промови (фактично задачі).

Типи промов:

1) дорадчі: використовуються в ситуаціях, коли необхідно ухвалити правильне рішення;

2) судові: намагання представити подію так, як це вигідно для даної позиції;

3) епідейктичні (від грец. επι ‘над’ + δειξις ‘вказівка’): похвала чи осуд.

З типами промов корелюють **ораторські жанри**, яких можна виокремити чотири типи:

1. Соціально-політичні:

1.1. Звітна доповідь на зібранні (конференції, з’їзді тощо).

1.2. Доповідь на соціально-політичні та політико-економічні теми.

1.3. Політична промова.

1.4. Дипломатична промова.

1.5. Військово-патріотична промова.

1.6. Політичний огляд.

1.7. Мітингова промова.

1.8. Агітаторська промова.

2. Академічні:

2.1. Лекція.

2.2. Наукова доповідь.

2.3. Науковий огляд.

2.4. Наукове повідомлення чи інформація.

3. *Судові:*

3.1. Прокурорська, або звинувачувальна промова.

3.2. Суспільно-звинувачувальна промова.

3.3. Адвокатська, або захисна промова.

3.4. Суспільно-захисна промова.

3.5. Самозахисна промова звинувачуваного.

4. *Соціально-побутові:*

4.1. Ювілейна, або похвальна промова.

4.2. Застільна промова (тост).

4.3. Надгробне слово, або поминальна промова.

5. *Богословсько-церковні:*

5.1. Проповідь.

5.2. Промова на соборі.

Основні установки промови:

- 1) установка на спостереження («було – не було»);
- 2) установка на міркування («істинно – хибно»);
- 3) установка на дію («треба зробити – не треба робити»);
- 4) установка на повідомлення;
- 5) установка на розвагу.

Оратор на початковому етапі роботи над промовою має визначити, якого результату він бажає досягти та якій установці цей результат має відповідати. При цьому така установка має бути одна.

6. *Аналіз аудиторії:*

- 1) привід зібрання аудиторії;
- 2) однорідність аудиторії;
- 3) соціально-культурні характеристики аудиторії;
- 4) інтелектуальні характеристики аудиторії;
- 5) кількісні характеристики аудиторії.

7. *Структура аргументації:*

- 1) теза (положення, яке необхідно обґрунтувати, довести);
- 2) демонстрація (засоби, за допомогою яких мовець показує зв'язок між тезою й аргументами);

3) аргументи / доводи (судження, які приводять до обґрунтування тези).

8. Стратегії переконання:

1) пряме підтвердження – надання тези й аргументів, які підтверджують тезу;

2) пряме спростування тези (контртеза) – доведення неправильності точки зору опонента (доведення неправильності тези опонента);

3) непряме підтвердження – виведення з тези інших положень і їх доведення, а потім із їхньої істинності – істинності основної думки (тези);

4) непряме спростування тези – виведення з контртези інших положень і їх доведення, а потім із їхньої істинності – істинності основної думки (контртези);

5) аргументи проти демонстрації (спростування демонстрації);

6) аргументи проти аргументів (спростування аргументів).

1.1.2. Інвенція: розгортання теми та тези промови

1. *Топіка* (від грец. τόπος ‘місце’) – це розробка змістовного боку промови за допомогою загальних риторичних місць (конкретних способів, за допомогою яких розвивають тему, розкривають її аспекти, важливі установки тощо), тобто топосів.

Топос – це прийом, за допомогою якого автор промови виявляє аспекти теми, та водночас – це підстава для умовиведення, за допомогою якого обґрунтовується правильність тези.

Типи топосів:

1) *внутрішні*: виходять із самого предмета, його структури та якостей (частини, рід, вид, зв’язок з іншими явищами тощо);

2) *зовнішні*: будь-яка аргументація, яка спирається на вже існуюче знання про об’єкт.

Загальні місця (топоси):

1) *загальні місця, пов’язанні з сутністю об’єкта промови:*

1-1) визначення;

1-2) ім’я;

- 1-3) рід і вид;
- 1-4) власні (постійні) ознаки та привхідні (випадкові) ознаки;
- 1-5) ціле та частини;
- 1-6) можливе та неможливе;
- 1-7) ймовірне та вірогідне;
- 2) *порівняння*:
- 2-1) подібність і відмінність;
- 2-2) ступінь (більше чи менше);
- 3) *відношення*:
- 3-1) причини та наслідки;
- 3-2) те, що передує, та наступне;
- 3-3) протилежність і суперечність;
- 3-4) дія та те, що зазнається;
- 4) *обставина*:
- 4-1) час;
- 4-2) місце;
- 4-3) мета;
- 4-4) засоби;
- 5) *свідчення*:
- 5-1) посилання на авторитет;
- 5-2) свідчення очевидців;
- 5-3) максими та приказки;
- 5-4) чутки;
- 5-5) свідчення, дані під присягою;
- 5-6) документи;
- 5-7) закон;
- 5-8) прецедент.

2. *Аргументація* (від лат. *arguo* ‘показую’, ‘доводжу’, ‘з’ясовую’) – це способи обґрунтування певного положення з метою переконання у виправданості цього положення.

Класифікація аргументів:

- 1) природні докази (покази свідків, документи, експертиза тощо);
- 2) штучні докази (логічні докази, етичні аргументи, чуттєві аргументи, аргументи до людини тощо).

1.2. Диспозиція

– розташування зібраного матеріалу в тому порядку, в якому він буде представлений у тексті промови, структурування, організація промови.

Структура промови:

- 1) звернення;
- 2) іменування теми (вступ): види вступу: (а) природній; (б) штучний; (в) раптовий (несподіваний, наглий);
- 3) оповідання;
- 4) опис;
- 5) доведення;
- 6) спростування;
- 7) волення (емоційні доводи);
- 8) висновок.

Загальні рекомендації щодо структурування промови:

1. Стислість звернення й іменування теми.
2. Можна міняти послідовність структурних елементів.
3. Для стислості можна структурувати промову лише зі вступу (звернення + іменування теми), доведення та висновку.
4. Спочатку необхідно підготувати основну частину промови, а потім – усе інше.
5. Необхідно виконати наступні вимоги до вступу:
 - (а) якщо є така можливість, вступ не має бути дуже тривіальним і дуже незвичайним;
 - (б) за стилем вступ має бути простим;
 - (в) у вступі краще не викладати найважливіші думки.
6. У промові мають бути чітко виділеними назва, початок і кінець промови.

1.3. Елокуція

– це оздоблення промови.

Головні якості промови:

- 1) краса й образність промови (здатність спричиняти візуальні образи);

- 2) правильність (стандарти мови, мовлення);
- 3) доречність промови ситуації;
- 4) ясність.

Краса й образність промови передбачають залучення мовних (мовленнєвих) засобів образності (образотворчості) та виразності. Ці засоби можна поділити на два типи – загальні та спеціальні.

Загальні мовні (мовленнєві) засоби образності та виразності:

1) гіпонімізація (від грец. ὑπό ‘під’ + ὄνομα ‘ім’я’) – це заміна загальної назви (гіпероніму) окремою назвою (гіпонімом), наприклад, замість «будівлі» говорять «дача»;

2) атрибуція, або атрибутизація (лат. attributio ‘приписування’) – це збільшення кількості деталей, ознак, відмінних рис тощо, тобто конкретизація через визначення й обставин, наприклад: замість «будинку» говорять «дерев’яний будинок»;

3) експресивна синонімія (від лат. expressio ‘вираз’ та від грец. σύν ‘разом’ + ὄνομα ‘ім’я’) – це заміна нейтрального слова більш експресивним синонімом, наприклад, замість «висококласний» говорять «елітний».

До спеціальних мовних (мовленнєвих) засобів образності та виразності належать тропи, фігури мовлення, ампліфікації, дискретні фігури, квазітропи, приклади, ілюстрації, взірці.

Тропи

Тропи (грец. τρόπος ‘зворот’) можна поділити на словесні та граматичні. Останні називаються також алеотетами (від грец. ἀλλοιότης ‘відмінність’).

Словесні тропи

– слова та вирази, які вживаються у переносному значенні.

Види словесних тропів:

1. *За подібністю:*

1.1. Метафора (грец. μεταφορά ‘перенесення’) – це троп, заснований на подібності:

1.1.1. Уособлення²: неживе розглядається як живе (приклад: «зима – чародійка»).

1.1.2. Уречевлення: живе розглядається як неживе (приклад: «людина – гвинтик машини суспільства»).

1.1.3. Живе розглядається як живе (приклад: «людина живе як собака»).

1.1.4. Неживе розглядається як неживе (приклад: «робот рухався як танк»).

1.2. Гіпербола (грец. ὑπερβολή ‘перебільшення’) – це троп, у якому в результаті перейменування об’єкту приписуються властивості в перебільшеній кількості (приклад: «Ми не бачилися, вже сто років!»).

1.3. Мейозис (грец. μείωσις ‘зменшення’, ‘обмеження’) – це троп, у якому в результаті перейменування об’єкту приписуються властивості в применшеній кількості (наприклад, Тасманійське море австралійці та новозеландці називають «канавою» між Австралією та Новою Зеландією).

1.4. Катахреза (грец. κατάχρησις ‘зловживання’) – це троп, у якому зближення між об’єктами здійснюється на підставі найзагальнішої властивості (наприклад, мерці на кладовищі називаються «мешканцями»).

2. За суміжністю:

2.1. Метонімія (грец. μετωνυμία ‘перейменування’) – це троп, заснований на суміжності (просторовому сусідстві, близькості за часом, зв’язку між частиною та цілим, сусідстві ідей тощо). Наприклад: «з’їв тарілку супу», «прочитав усього Канта». Метонімії може мати наступні різновиди: (а) метонімія місця; (б) метонімія часу; (в) метонімія засобу; (г) метонімія належності; (д) метонімія матеріалу.

2.2. Синекдоха (грец. συνεκδοχή ‘співвідношення’) – це переніс значення з частини на ціле та з абстрактного на конкретне, та навпаки (наприклад, посилення на меч як на лезо).

² Також уособлення й інші різновиди метафори можуть позначатися як персоніфікація (від лат. persona ‘обличчя’, ‘особа’ + facio ‘робити’), прозопопея (від грец. πρόσωπον ‘обличчя’ + ποιέω ‘робити’) й антропоматизм (від грец. άνθρωπος ‘людина’ + πάθος ‘почуття’).

3. *За контрастом:*

3.1. Антифразис (грец. ἀντίφρασις ‘суперечність’) – це троп уживання у протилежному значенні (наприклад, коли говорять «Не поспішай. Ми маємо ще цілий день», маючи на увазі, що ніякого часу ми не маємо, тому треба поспішати).

3.1.1. Астеїзм (від грец. ἀστεῖος ‘міський’, ‘столичний’) – це слово, яке позначає дещо негативне, вживається у позитивному значенні. Наприклад: «Ай да Пушкін, ай да сучий син!»

4. *За тотожністю:*

4.1. Перифраз (від грец. περὶ ‘навколо’, ‘біля’ + φράσις ‘вислів’) – це визначення предмета, явища чи людини через виокремлену ознаку, на підставі якої формується нове іменування (приклад: «О ти, знаний кантіанець!»).

4.1.1. Евфемізм (від грец. εὐφημος ‘добре мовлення’) – це такий слововжиток, при якому брутальне та навіть лайливе слово замінюється на м’якше та прийнятне. Наприклад, говорять «допит з погрозами» замість «тортур».

4.1.2. Дисфемізм³ (грец. δυσφήμη ‘недобре мовлення’) – це вжиток брутального слова чи вираження замість прийнятного та природно очікуваного м’якішого виразу.

4.1.3. Антономазія (від грец. ἀντονομαζω ‘називаю по-іншому’) – це заміна імені власного чи звичайного іменника описовим виразом, як правило, більш-менш поетичним (наприклад, «підкорювач ацтеків» замість «Кортес»).

4.1.4. Антиантономазія-1 (від грец. ἀντί ‘замість’, ‘проти’ + ἀντονομαζω ‘називаю по-іншому’): ім’я загальне замінюється ім’ям власним, яке належить одній особі, яка уособлює всі якості групи (приклад: «Усі ці Канти, Гегелі та Шеллінгі нічого не тямлять у бутті»).

4.1.5. Антиантономазія-2: одна особа називається ім’ям іншої з додатковою вказівкою (приклад: «Наш Сократ», тобто «Сковорода»).

³ Дисфемізм відомий також як дефемізм і какофемізм (грец. κακοφήμη ‘погане мовлення’).

Алеотети (граматичні тропи)

- переносне використання граматичних форм.

Види алеотетів:

1. Риторичні питання: висловлювання у формі питання, які не передбачають відповіді (наприклад, через те що оратор уже заздалегідь знає відповідь, або тому, що відповідь на це питання є очевидною для аудиторії).

2. Гіпофора⁴ (грец. ὑπόφορά ‘випередження’): питання, яке оратор проговорює не для того, щоб відповісти, а для того, щоб показати хід своєї думки, свого міркування. Гіпофора відрізняється від риторичного питання тим, що тут оратор проговорює сам відповідь на питання.

Треба зазначити, що риторичні питання, так само як гіпофори, підпадають під класифікацію питань взагалі. *Питання* – це висловлювання, які містять вимогу надати певну інформацію. Питання можна поділити на (а) *відкриті* (коли від людини очікують точних і детальних відповідей), (б) *закриті* (коли від людини очікують відповідь лише «Так» або «Ні»), (в) *безпосередні* (питання, які безпосередньо стосуються справи), (г) *опосередковані* (питання, які опосередковано стосуються справи; зазвичай намір того, хто запитує, тут прихований), (д) *уточнювальні* (питання, спрямовані на розкриття деталей і отримання якомога точної відповіді), (е) *навідні* (питання, які скеровують реакцію того, хто має відповідати, у певному напрямку).

3. Граматичні тропи, пов’язані з формою числа (наприклад, вживання займенника «ми» замість «я»).

Фігури мовлення

– незвичайні, особливі звороти мовлення, які надають промові виразності й образності. Фактично фігури мовлення – це особливі способи організації висловлювань. Якщо сутність тропа тісно пов’язана з означуванням і означником, то фігури стосуються передусім означуваного, тобто самих слів і висловлювань, і їхньої організації. Троп стосується лише слова чи висловлювання, фігура –

⁴ Гіпофора відома також як антипофора (грец. ἀντιυπόφορά ‘відповідання’).

це завжди визначені певним чином розташовані слова та висловлювання, це явища на рівні групи слів. Іншою мовою: тропи передбачають операції над смислом, внаслідок яких мовні одиниці отримують додаткові значення, у той час коли фігури – це передусім операції над самими словами.

Види фігур мовлення:

1. *Фігури зменшення*: пропуск якогось важливого компоненту висловлювання. Це створює відчуття незвичайності промови.

1.1. Еліпсис (грец. ἔλλειψις ‘пропуск’) – це пропуск якогось члену речення; часто присудка. Наприклад, є таке речення «Він не може розв’язати задачу, але я знаю як». Тут можна зробити відновлення: ««Він не може розв’язати задачу, але я знаю як розв’язати задачу»».

1.1.1. Контекстуальна елізія (від лат. ēlīsiō ‘виштовхування’, ‘вижимання’) – це пропуск члену речення, який можна відновити з контексту (приклад: «Риба шукає, де глибше, а чоловік – де ліпше»).

1.1.2. Зевгма (грец. ζεύγμα ‘сполучення’): у першому реченні складного речення головний член реалізується, тоді як у наступних реченнях він пропускається. Розрізняють протозевгму (реалізований член знаходиться у першому реченні), гіпозевгму (реалізований член – в останньому реченні) та мезозевгму (реалізований член – у середньому реченні).

1.2. Асиндетон (грец. ἀσύνδετον ‘незв’язане’), або безсполучниковість – це пропуск сполучників (зادля надання динамічності промові). Приклад: «Зимовий вечір. Тиша. Ми» (П. Тичина).

1.3. Апосіопезіс (грец. ἀποσιώπησις ‘умовчання’), або фігура замовчування, – це раптове обривання висловлювання. При цьому само висловлювання залишається комунікативно незакінченим. Приклад: «Влада же стільки своїх обіцянок не виконала...».

1.4. Просіопезіс (від грец. про ‘попереду’ + σίωπή ‘мовчання’) – це висловлювання, яке розпочинається не з початку. Замість пропущеної першої половини зазвичай ставляться три крапки, наприклад: «... і це все про нього».

2. *Фігури збільшення*: повтор якогось службового чи повнозначного слова, значущих частин слова (морфем) або синтаксичних позицій. Фігури збільшення можна поділити на фігури неупорядкованого повтору, коли повтор не пов'язаний з симетричним відносно решти тексту розташуванням елементів, що повторюються, та фігури упорядкованого повтору, коли таке симетричне розташування є.

2.1. Фігури неупорядкованого повтору: є повтор, але він ніяк не прив'язаний до місця в конструкції.

2.1.1. Гемінація (від лат. *gemino* 'подвоюю') – це багаторазовий повтор одного слова чи словосполучення. Приклад: «Погоня, погоня, погоня, погоня / В горячий крови!» (Р. Рождественський).

2.1.2. Полісидентон (грец. *πολυσύνδετον*), або багатосполучниковість, – це повторювання одного сполучника, щоб надати промові урочистості, піднесеності. Як приклад, полісидентон розповсюджений у Біблії, що надає біблійним текстам піднесеності.

2.1.3. Гомеологія (від грец. *ὅμοιος* 'подібний' + *λόγος* 'слово') – це повторювання префіксів, суфіксів, коренів слів, флексій, афіксів.

2.1.3.1. Гомеотелевтон (від грец. *ὅμοιος* 'подібний' + *τελευτή* 'закінчення') – це повторювання флексій, закінчень слів. Гомеотелевтон можна сплутати з римою, але гомеотелевтон не обов'язково супроводжується близьким фонетичним співзвуччям. Більше того, гомеотелевтон вимагає повної морфологічної та синтаксичної однорідності його структурних елементів.

2.1.3.2. Гомеоеоптон (від грец. *ὅμοιος* 'подібний' + *ἑο* 'себе' + *πτῶσις* 'падіння') – це повторювання коренів слів.

2.1.4. Синтаксичний паралелізм – це повторювання однакових або аналогічних синтаксичних конструкцій (приклад: «Ціни зростають, інфляція чвалує, влада не виконує обіцянки»).

2.1.5. Епімона (грец. *ἐπιμονή* 'перебування у чомусь', 'постійність') або епіфонема – це повторювання одного слова чи словосполучення у невеликих варіаціях.

2.1.6. Період (грец. *περίοδος* ‘кружний шлях’, ‘обертання’, ‘чергування’) – це фігура, яка складається з двох частин: перша частина – це протазіс (декілька синтаксичних паралельних конструкцій, які супроводжуються підвищенням інтонації), а друга частина – це аподозіс (загальний член усіх частин протазісу, який супроводжується зниженням інтонації).

2.2. Фігури упорядкованого повтору: тут елемент повторюється в точно фіксованих позиціях конструкції. Такі фігури служать для ритмічності, ясності, зрозумілості, естетичного впливу.

2.2.1. Анафора (грец. *ἀναφορά* ‘віднесення до чогось’), або єдинопочаток, – це повторювання слів або висловлювань на початку відрізків промови. Анафора може бути звуковою, морфемною, синтаксичною, лексичною, строфічною, строфіко-синтаксичною, ритмічною.

2.2.2. Епіфора (грец. *ἐπιφορά* ‘привнесення’) – це повторювання слів або висловлювань наприкінці відрізків промови. Епіфора може бути подвійною, звуковою, морфемною, синтаксичною, лексичною, строфічною, строфіко-синтаксичною, ритмічною.

2.2.3. Стик, або анадиплосис (грец. *ἀναδίπλωσις* ‘здвоєність’), – це повторюваність одного чи декількох слів таким чином, що останнє слово чи фраза першої частини відрізка промови повторюється на початку наступної частини. Таким чином вони пов’язуються в єдине ціле. Прикладом може служити вірш з Біблії:

«Зводжу свої очі до гір.
Звідки прийде мені допомога?
Допомога мені – від Єгови,
Творця неба і землі» (Пс. 121:1-2).

2.2.4. Кільце – це висловлювання, яке розпочинається та закінчується однаковим елементом (приклад: «Є дещо вище нас, я не знаю що, але є»).

2.2.5. Епанафора (грец. *ἐπαναφορή*, від грец. *ἐπιφορά* + *ἀναφορά*), або анаепіфора (грец. *ἀναἐπιφορά*, від грец. *ἀναφορά* + *ἐπιφορά*), або симплока (грец. *ἡ συμπλοκή* ‘сплетіння’) – це поєднання

анафори й епіфори. Є два різновиди епанафори: 1) мезархія (від грец. μέσος ‘середній’ + αρχή ‘початок’): конструкція з початком і кінцем, що повторюються, але з серединою, що змінюється; 2) мезодиплозис (від грец. μέσος ‘середній’ + διπλάσις ‘подвоєний’): конструкція з однаковою серединою, але різними початковими та прикінцевими словами.

2.2.6. Хіазм (грец. χιασμός ‘хрестоподібне розташування у вигляді грецької літери Х’) – це повторювання двох елементів; при цьому другий раз повторювання – у зворотному порядку. Хіазм можна розглядати як поєднання стику та кільця.

2.2.6.1. Проста перестановка слів, яка не тягне за собою зміни смислу.

2.2.6.2. Антиметабола (від грец. ἀντί ‘замість’, ‘проти’ + μεταβολή ‘переходжу’, ‘змінюю’), або антіметатеза (від грец. ἀντί ‘замість’, ‘проти’ + μετάθεσις ‘перестановка’), антіметалепса (від грец. ἀντί ‘замість’, ‘проти’ + μετάληψις ‘переставлення’) – це зміна порядку слів, яка тягне за собою зміни смислу (приклад: «Ми їмо, щоб жити, а не живемо, щоб їсти» (псевдо-Сократ)).

2.2.7. Рефрен (фр. Refrain ‘повторювати’) – це повторювання на одному відрізку однакового слова декілька разів.

3. *Фігури розміщення*: тут комунікативні ефекти досягаються через незвичайний, неприродний порядок елементів конструкції.

3.1. Фігури переставлення: тут порушується порядок слідування.

3.1.1. Інверсія (від лат. inversio ‘перегортання’, ‘переставлення’) – це будь-яке порушення природного, правильного порядку слів:

3.1.1.1. Інверсія визначення та іменника, що визначається (приклад: «Літо дощове»).

3.1.1.2. Інверсія підмета та присудка (приклад: «Прийшло літо»).

3.1.1.3. Гіпербатон (грец. ὑπέρβατον ‘перестановка’) – це порушення не лише порядку слів, але їхнє розташування щодо один одного (приклад: «Тренувань велика сила краще!» (магістр Йода)).

3.2. Фігури розриву:

3.2.1. Парентеза, або парантеза (від грец. παρένθεσις ‘вставка’) – це речення, яке переривається вставкою у вигляді речення, слова тощо. Є наступні різновиди парантези: аллотріологія, анаподатон, епексегезис, катаплока, парембола.

3.2.2. Парцеляція (від фр. Parcelle ‘частина’) – це членування висловлювання на два та більше інтонаційно відокремлених відрізки.

3.2.2.1. Синтаксична аплікація (лат. applicātiō ‘додавання’, ‘приєднання’) – це не просто членування висловлювання, але таке членування, при якому друга частина робить зміни в смислі висловлювання.

Ампліфікація

– це поєднання рис тропів і фігур мовлення.

Види ампліфікацій:

1. Ампліфікації, які ґрунтуються на подібності:

1.1. Порівняння (звороти з «як», «начебто», «буцімто», «подібно» тощо).

1.2. Розгорнута метафора (уподібнення на декількох підставах).

1.3. Аллегорія (грец. ἀλληγορία ‘іносказання’) – це метафора, яка довго функціонує.

1.4. Притча, або антаподозис (грец. ἀνταποδοσις ‘взаємна віддача’) – це алегорії з коментарем до неї.

2. Ампліфікації, які ґрунтуються на суміжності:

2.1. Гіпаллага (грец. ὑπαλλαγή ‘підміна’) – це коли одне слово ставиться при іншому слові, яке позначає предмет або явище, пов’язане з першим словом за суміжністю (приклад: «Дружини куталися в сумні хустки»).

2.2. Розгорнута метонімія, або парадигма (грец. παράδειγμα ‘приклад’, ‘взірець’), – це коли загальне поняття зображується як вузький окремий випадок, до якого додається розгорнутий опис

3. Ампліфікації, які ґрунтуються на контрасті (взаємовилученні чи протиставленні):

3.1. Антитеза (грец. ἀντίθεσις ‘протиставлення’) – це

зіставлення двох протилежних один одному понять (приклад: «Я – цар, я – раб»).

3.1.1. Акротеза (від грец. ἄκρος ‘верхній’ + θέσις ‘ставлення’, ‘положення’) – коли одна якість протиставляється іншій (наприклад, «не страшний, а красивий»).

3.1.2. Амфітеза (від грец. ἀμφί ‘з обох боків’, ‘з усіх боків’ + θέσις ‘ставлення’, ‘положення’) – це зштовхування двох контрастних якостей за допомогою приписування їх однаковому предмету (наприклад, «і страшний, і красивий»).

3.1.3. Діатеза (грец. διάθεσις ‘нахил’) – це коли об’єкт оцінюється з огляду на протилежні якості та на цій підставі відноситься до нейтрального класу (наприклад, «ані страшний, ані красивий»).

3.1.4. Парадіастола (грец. παραδιαστολή ‘розрізнення’) – це коли синоніми вступають у відношення контрасту (наприклад, «Реформа застрягла, але не зупинилася»).

3.1.5. Діафора (грец. διαφορά ‘відмінність’) – це протиставлення лексем (наприклад, «Краще гір можуть бути лише гори»).

3.2. Градація (лат. gradatio ‘поступове підвищення’): однакова ознака отримує декілька послідовних найменувань, які розташовуються у порядку зменшення чи збільшення ознаки.

3.3. Оксюморон (грец. οξύμωρον ‘дотепне дурне’) – це парадоксальне, суперечливе сполучення слів, пов’язаних підрядним зв’язком (наприклад, «Живий труп»).

3.4. Корекція (лат. correctio ‘виправлення’) – це складна ампліфікація, яка складається з трьох частин: 1) твердження; 2) сумнів у цьому твердженні; 3) посилення твердження.

3.5. Ампліфікативний астеїзм (від грец. ἀστεῖος ‘міський’, ‘столичний’) – це похвала у формі засудження, насмішки (наприклад, «відважний герой»).

4. Ампліфікації, які ґрунтуються на тотожності (ґрунтуються на надмірності висловлювання):

4.1. Плеоназм (грец. πλεονασμός ‘надлишок’) – це наявність

декількох мовних форм, які виражають однакове значення, у межах закінченого відрізка промови, мовлення чи тексту (наприклад, «пам'ятний сувенір»).

4.1.1. Ілеїзм (від лат. *ille* 'він', 'той') – це вказівка на об'єкт двічі: спочатку займенником, потім – іменником.

4.2. Регресія (лат. *regressio* 'зворотній рух', 'повернення') – це коли спочатку об'єкти називаються разом, а згодом кожна з них описується окремо.

Окремо треба вказати, що є цілий клас **граматичних ампліфікацій**, які є поєднанням переносного використання граматичних форм (алеотетів) і фігур мовлення. До них належать граматична антитеза, граматична градація тощо.

Дискретні фігури:

– фігури, в основі яких лежить звуковий бік слів і висловлювань.

Види дискретних фігур:

1. *Звуконаслідувальні фігури:* вони безпосередньо імітують зображуваний об'єкт.

1.1. Алітерація (від лат. *ad* 'до' + *littera* 'буква') – це повтор приголосних.

1.2. Асонанс (лат. *assono* 'звучу в лад') – це повтор голосних.

1.3. Ономатопея (грец. *ὀνοματοποιία* 'словотворення') – це імітація звуків, які дають люди, тварини, неживі предмети.

1.4. Звуковий символізм – це надлишковість звуків.

2. *Патронімічні фігури:* вони обігрують звуковий бік слова опосередковано, через зв'язок з означуванням.

2.1. Каламбур (фр. *Calembour*) – це використання в одному контексті різних значень одного слова чи різних слів або словосполучень, подібних за звучанням.

2.2. Деформація ідіоми (лат. *deformatio* 'спотворення'; грец. *ιδίωμα* 'особливість', 'своєрідність') – це руйнування семантичної монолітності фразеологічної одиниці, оживлення слів, які складають ідіому, та використання цих слів як самостійних семантичних одиниць.

Квазітропи:

– це риторичні явища, випадки, які є проміжними між тропами та мовними жанрами, між тропами та типами мовлення (мови). Таких випадків дуже багато. Найвідомішими квазітропами є наступні:

1) *іронія*, або енантіосіс, ілюзія, засудження: квазітроп контрасту, вживання слів або словосполучень у протилежному значенні (наприклад, «наймудріший» замість «дурня»);

2) *літота*, або літотес, демінуція, ексадверсія, тенуїтас, антиенантіосіс: квазітроп контрасту, який полягає в ствердженні чогось через спростування зворотного (наприклад: «Не мало!» замість «Забагато!»);

3) *символ*, або метафтонімія, антиємфаза, концепт: квазітроп подібності та суміжності водночас (наприклад, земне життя Ісуса – це символ історії людства).

Важливу роль в елокуції відіграють так звані «*поодинокі (окремі) випадки*». До окремих випадків у риториці належать приклади, ілюстрації та взірці. Ці поняття треба відрізняти.

Приклад – це конкретне явище чи випадок, який наводять задля обґрунтування певного правила.

Ілюстрація – це конкретне явище чи випадок, який має укріпити впевненість у правильності вже відомого та ухваленого правила.

Взірець – це вказівка на поведінку, якій потрібно слідувати, а також виправдання обраного типу поведінки.

Доречність промови ситуації пов'язана з функціональним стилем.

Функціональний стиль:

– це система мовленнєвих засобів, які використовують у тій або тій сфері спілкування та співвідносяться з певною сферою діяльності.

Види функціональних стилів:

1. *Офіційно-діловий*, який пов'язаний із адміністративним, політичним, юридичним спілкуванням.

2. *Публіцистичний*, який практично збігається з усією сферою, з якою має справу риторика. Завдання цього стилю – впливати на суспільство.

3. *Науковий*, який обслуговує наукове та освітнє спілкування. Цей стиль характеризується передусім логічністю.

4. *Розмовний*, який формується завдяки мовним засобам, які використовують у повсякденному спілкуванні.

5. *Мова художнього літератури* (ширше – художніх практик), яка поєднує всі наведені вище види стилів, а також те, що є поза мовою спілкування всіх членів мовної спільноти.

Правильність промови тісно пов'язана з мовними нормами, тобто правилами користування мовними засобами на певному етапі розвитку мови. До таких мовних норм належать *фонетичні, морфологічні, лексичні та синтаксичні*. Також необхідно розрізняти *норми письмового та усного мовлення*. Норми письмового мовлення застосовуються лише під час письма у вигляді орфографії (правил, які визначають написання слів) та пунктуації (правил, які визначають розставлення, порядок розділових знаків). До норм усного мовлення належать норми вимови, норми правильної інтонації. Можливі гібридні норми мовлення, які дійсні як для письмового, так для усного мовлення.

Ясність промови є необхідною складовою елокуції через її комунікативну природу, тобто зв'язок із передачею інформації: говорячи щось, оратор (проловець) має прагнути того, щоб його (її) слова були зрозумілими (ясними) для аудиторії.

*Вимоги щодо ясності промови
(згідно з Марком Фабієм Квінтіліаном):*

1. Оратор (проловець) має говорити так, щоб його промова була зрозумілою навіть під час неувважного слухання з боки аудиторії.

2. Під час підготовки промови оратор (проловець) має викинути з тексту всі слова, які не сприяють ясності та точності.

Основні види порушень ясності:

1. Багатослівність, просторікування.
2. Двозначність.
3. Зловживання повторами, тавтології.
4. Неточність у вживанні слів.

Завдання для самостійної роботи:

Створіть текст промови на будь-яку тему, зважаючи на рекомендації щодо роботи над промовою.

Форма виконання завдання – вибіркова: усна – промова на семінарі; письмова – текст промови.

Питання для самоконтролю:

1. Які є головні етапи роботи над промовою?
2. Що таке інвенція?
3. Які завдання виконує інвенція?
4. З яких компонентів складається задум промови?
5. Що таке теза промови? Які є принципи формулювання тези?
6. Що таке мета промови?
7. Які є типи промов?
8. Які є основні установки промови?
9. Якою є модель аргументу С. Тулміна?
10. Що таке розгортання теми та тези промови?
11. Що таке топіка?
12. Що таке аргументація?
13. Що таке диспозиція?
14. Якою має бути структура промови?
15. Які є загальні рекомендації щодо структурування промови?
16. Що таке елокуція?
17. Які якості має мати промова?
18. Що таке краса й образність промови?
19. Які є загальні мовні (мовленнєві) засоби образності та виразності?

20. Які є спеціальні мовні (мовленнєві) засоби образності та виразності?
21. Що таке тропи?
22. Які є види тропів?
23. Що таке фігури мовлення?
24. Які є види фігур мовлення?
25. Що таке ампліфікація?
26. Які є види ампліфікацій?
27. Що таке дискретні фігури?
28. Які є види дискретних фігур?
29. Що таке квазітропи?
30. Що таке приклад?
31. Що таке ілюстрація?
32. Що таке взірець?
33. Що таке доречність промови ситуації?
34. Що таке функціональний стиль?
35. Що таке правильність промови?
36. Що таке ясність промови?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Вендишев В., Переломова О. Риторика в філософсько-комунікативному вимірі. Київ : Кондор, 2017. 492 с.
2. Колотілова Н. А. Логіка і риторика : ретроспектива взаємозв'язку. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 272 с.
3. Конверський А. Критичне мислення. Підручник для студентів навчальних закладів вищої освіти усіх спеціальностей. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 340 с.
4. Куньч З., Городиловська Г., Шмілик І. Риторика. Львів : Львівська Політехніка, 2017. 496 с.
5. Лісовський П. Суспільна риторика. Київ : Кондор, 2018. 244 с.
6. Макович Х. Я., Вербицька Л. О., Капітан Н. О. Словник термінів і понять з риторики. Львів : Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, 2016. 140 с.
7. Нищета В. Риторика. Київ : Центр навчальної літератури, 2021. 220 с.
8. Нікітіна А.В., Барилова Г.К., Кравченко М.В. Риторика : навчальний посібник. Старобільськ, 2021. 99 с.
9. Онуфрієнко Г. С. Риторика. Київ : Центр учбової літератури (ЦУЛ), 2019. 625 с.
10. Препотенська М. П. Філософія риторики. Екзистенційні та метаантропологічні аспекти. Навчальний посібник. Київ : ІНК ОС, 2011. 228 с.
11. Словник тропів і стилістичних фігур / уклад. В. Ф. Святовец. Київ : Академія, 2011. 176 с. (Nota bene).

Навчальне видання

РИТОРИКА
Змістовий модуль 2
УСНЕ ТА ПИСЬМОВЕ МОВЛЕННЯ
ЯК ФОРМИ КОМУНІКАЦІЇ
Тема 4. РОБОТА НАД ПРОМОВОЮ

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до семінарських занять
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 033 Філософія

Електронне практичне видання

Укладач
Райхерт Костянтин Вільгельмович

В авторській редакції

Затвердж. авт. 07.03.2024. Шрифт Times New Roman.
Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним забезпеченням
для читання файлів формату PDF.
Обсяг 0,7 МБ. Зам. № 2757.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua